

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Conceptualization and History of National Monuments in Iranian Law

Hamed Karami¹, Somayeh Kheirkhah^{2*}

Abstract

Background and Aim: The term “National Monuments” is a familiar title for today’s citizens. However, this term is not as old as nine decades. The first time, this term has been mentioned in the books of intellectual authors in the Qajar era. After the establishment of Pahlavi, special legal rules have been passed in 1930.

Materials and Methods: For present study, the analytical-descriptive approach has been chosen.

Ethical Considerations: All ethical considerations as well as authenticity of the texts have been observed.

Findings: In laws and regulations related to national monuments, we cannot consider a comprehensive definition in this regard. Similar concepts such as cultural possessions, historical property, artistic property, antique treasures, national treasures, and natural monuments overlap with this concept.

Conclusion: According to the current legal order in the field of national monuments, spending one hundred years is necessary for the description of the cultural - historical monuments.

Received:

15 Aug 2020

Revised:

12 Sep 2020

Accepted:

21 Sep 2020

Available Online:

01 Oct 2020

Keywords:

Cultural Heritage,
National Monuments,
Public Ownership,
Private Ownership.

¹ Assistant Professor, Department of Law, Humanity Science Faculty, Shahed University, Tehran, Iran.

^{2*} M.A in Civil Law, Humanity Science Faculty, Shahed University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

Email: S.kheirkhah1994@gmail.com Phone: +982151212400

Please Cite This Article As: Karami, H & Kheirkhah, S (2020). “Conceptualization and History of National Monuments in Iranian Law”. *Interdisciplinary Legal Research*, 1 (3): 1-15.

مقاله پژوهشی

(صفحات ۱-۱۵)

مفهوم‌شناسی و تاریخچه آثار ملی در حقوق ایران

حامد کرمی^۱، سمیه خیرخواه^۲

۱. استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

۲. کارشناس ارشد حقوق خصوصی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول)

Email: S.kheirkhah1994@gmail.com

دریافت: ۱۳۹۹/۵/۲۵ ویرایش: ۱۳۹۹/۶/۲۲ پذیرش: ۱۳۹۹/۶/۳۱ انتشار: ۱۳۹۹/۷/۱۰

چکیده

زمینه و هدف: اصطلاح اثر ملی عنوانی آشنا برای شهروندان امروز است. با این حال، این اصطلاح چندان قدیمی نیست و قدمت وضع آن توسط قانونگذار ایرانی به بیش از نه دهه نمی‌رسد. نخستین بار این اصطلاح در آثار و تألیفات روشنفکران دوره قاجاریه عنوان شد و بحث از حفظ و حراست از ابنیه و وسایل تاریخی مطرح شد؛ پس از روی کار آمدن حکومت پهلوی در سال ۱۳۰۹ با تصویب قانونی خاص به نظام حقوقی کشور وارد شد.

مواد و روش‌ها: روش تحقیق در این نوشتار، توصیفی-تحلیلی است.

ملاحظات اخلاقی: ملاحظات اخلاقی مربوط به نگارش متون و نیز ارجاع‌دهی به منابع رعایت گردید.

یافته‌ها: در قوانین و مقررات مربوط به آثار ملی، نمی‌توان تعریف جامع و مانعی را در این خصوص ملاحظه کرد. همچنین این مفهوم با مفاهیم مشابه‌ای مانند اموال فرهنگی، اموال تاریخی، اموال هنری، اشیاء عتیقه، نفایس ملی، دفینه و آثار ملی طبیعی هم‌پوشانی دارد.

نتیجه‌گیری: مطابق با نظم حقوقی کنونی در زمینه آثار ملی برای وصف اثر فرهنگی - تاریخی، می‌بایست یک‌صد سال از تاریخ ساخت یا از عمر آن اثر سپری شده باشد تا در زمره آثار ملی قرار گیرد.

کلمات کلیدی: میراث فرهنگی، آثار ملی، مالکیت عمومی، مالکیت خصوصی.

مقدمه

۱- بیان موضوع: آثار ملی، نشانه و یادگار ارزشمندی است از هویت، فرهنگ و تمدن ملی و اسلامی اعصار پیشین یک کشور و امانت گران‌بهایی است که از گذشتگان به نسل حاضر رسیده و باید در کمال اصالت آن به نسل‌های آینده سپرده شود. انجام این رسالت خطیر، قبل از هر چیز، مستلزم ایجاد حساسیت و توجه عمومی به میراث فرهنگی، به‌عنوان اموال فرهنگی غیرقابل جایگزین و منحصر به فرد است که یکی از جنبه‌های توجه و حمایت از میراث فرهنگی، وضع قوانین مؤثر و کارآمد در این زمینه است. برای این منظور، در کشورهای مختلف قوانین ویژه‌ای به منظور حمایت و مراقبت از آثار فرهنگی وضع شده است. از جمله در ایران، که حمایت از میراث فرهنگی نخستین بار در سال ۱۲۸۶ هجری شمسی با تشکیل وزارت معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه، شکل نهاده‌ای و رسمی دولتی یافت. هرچند، اولین قانون نسبتاً جامع ناظر به میراث فرهنگی در سال ۱۳۰۹ و تحت عنوان قانون راجع به حفظ آثار ملی تصویب گردید که با اصلاحات بعدی آن، هنوز هم از اعتبار قانونی برخوردار است. بعدها در طول قرن حاضر با تشکیل ارگان‌های مختلف از جمله سازمان میراث فرهنگی کشور، کامل‌تر شد. این سازمان، نظارت، معرفی، حفاظت و احیاء و پژوهش در مورد میراث فرهنگی را وظایف کلی خود قرار داد تا بدین طریق به هدف اصلی حمایت از میراث فرهنگی نایل آید.

۲- روش تحقیق: روش ما در تحقیق پیش رو، به صورت توصیفی و تحلیلی است.

بحث و نظر

۱- تعریف آثار ملی

به دلیل ضرورت شناخت و محافظت آثار ملی، ابتدا لازم است که مفهوم و مصادیق دقیق عنوان مذکور باز شناخته شود. مفهوم آثار ملی ازجمله مواردی است که در قوانین کمتر به آن توجه شده است. برای بررسی این مفهوم، به منابع حقوقی و فرهنگ لغت مراجعه کرده و سعی نموده از این مفهوم، تعریفی

با توجه به ریشه کلمه ارائه شود. سپس به واژه‌های مشابه و مرتبط با عنوان مذکور و آثار ملی از دیدگاه حقوق بشر پرداخته خواهد شد. اموال فرهنگی، اموال تاریخی، نفایس ملی، عتیقه، دفینه، آثار هنری و آثار ملی طبیعی، اصطلاحاتی هستند که می‌توانند از نظر معنای لغوی و اصطلاحی پیوند نزدیکی با عنوان مورد تحقیق داشته باشند که هر یک به نحو اختصار ذکر می‌گردد.

۱-۱- تعریف لغوی

اثر در لغت به معنی نشان و علامت باقی مانده از هر چیز، حدیث، تألیف، تصنیف، یادبود می‌باشد و ملی نیز آنچه مربوط به ملت و قومی باشد، بکار می‌رود. (معین، ذیل کلمه اثر) آثار ملی ترکیب اضافی متشکل از دو کلمه آثار و ملی است. کلمه آثار، جمع مکسر اثر و در لغت به معنی نشان، علامت و ثمره است. آثار، یعنی نشانه‌ها و پی‌ها، مانده هر چیزی که دلالت بر آن کند مانند نیم‌سوز آتش کاروان‌ها در راه‌های کاروان‌رو و مانند آثار باستانی؛ مفرد آن اثر است. آثار تاریخی یا آثار باستانی، اشیاء و ابنیه‌ای است که به علت گذشت زمان طولانی بر آن‌ها، یک قوم به آن‌ها علاقه تاریخی پیدا کرده باشد. (لنگرودی، ذیل کلمه آثار تاریخی) کمیابی و نایابی، دیگر ویژگی این آثار است و گاه بیانگر هویت ملی یا هویت فرهنگی جمعیتی است. در ادبیات فقهی از آن به‌عنوان «آثار عادی» نام برده شده است. (لنگرودی، ذیل کلمه آثار تاریخی)

۲-۱- تعریف قانونی

مهم‌ترین متن قانونی در زمینه‌ی شناخت آثار ملی ماده ۱ قانون راجع به حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹ است که مقرر می‌دارد: «کلیه آثار صنعتی و ابنیه و اماکن که تا اختتام دوره سلسله زندیه در مملکت ایران احداث شده اعم از منقول و غیرمنقول با رعایت ماده ۱۳ این قانون می‌توان جزء آثار ملی ایران محسوب داشت و در تحت حفاظت و نظارت دولت می‌باشد.» البته قانون ثبت آثار ملی مصوب ۱۳۵۲ علاوه بر آثار مشمول قانون حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹، آثار غیرمنقولی را که از نظر تاریخی یا شئون ملی واجد اهمیت باشد، صرف‌نظر از تاریخ ایجاد یا پیدایش آن با تصویب شورای عالی فرهنگی و هنر در عداد آثار

ملی مذکور در قانون مزبور به ثبت می‌رساند. آثار مذکور در این ماده واحده، مشمول کلیه قوانین و مقررات مربوط به آثار ملی خواهد بود.

در تعریف ماده ۱ قانون راجع به حفظ آثار ملی، ایرادات و انتقاداتی وارد است؛ ازجمله: استفاده از عبارت «تا اختتام دوره زندیه» باعث شده است تا آثار ملی ارزشمند حکومت‌های بعدی همچون قاجاریه و پهلوی و دوران معاصر از شمول آن خارج شود. همچنین استعمال عبارت «در مملکت ایران احداث شده» برخی از آثار ملی را که در خارج از قلمرو ایران احداث شده و سپس به کشور منتقل شده است (مانند غنایم، هدایای شاهان، آثار خریداری شده و آثار تهیه و اهداء شده توسط ایرانیان خارج از کشور و...) که در حال حاضر جزء اموال ملی کشور محسوب می‌شوند را از دایره شمول قانون خارج کرده است. در فراز پایانی تعریف آثار ملی نیز آمده است: «آثار صنعتی، ابنیه و اماکن در صورتی آثار ملی محسوب خواهند شد که تحت حفاظت و نظارت دولت قرار داشته باشند.» این در حالی است که سرزمین ایران، با سابقه دیرینه خود، سرشار از آثار فرهنگی - تاریخی می‌باشد که در جای جای آن پراکنده است و هنوز تحت حفاظت دولت قرار نگرفته و حتی شناسایی نشده‌اند. به هر حال، تعریف ارائه‌شده از آثار ملی، جامع و مانع نبوده و تمام موارد را شامل نشده است؛ به‌طوری‌که قانون‌گذار طی مصوبات گوناگون در جهت رفع این مشکل اقدام کرده است. (نقدی‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۰)

۱-۳- تعریف حقوقی

در قوانین و مقررات مربوط به آثار ملی^۱ نمی‌توان تعریف جامع و مانعی در خصوص آثار یاد شده ملاحظه کرد و حتی رساله‌های

دانشگاهی که در زمینه موضوعات مرتبط با آثار ملی وجود دارند، معمولاً تعریف دقیقی در این‌باره ارائه نداده‌اند.

در موضوع آثار ملی، نه‌تنها واژه‌نامه تخصصی وجود ندارد که پاسخگوی نیاز این بخش باشد، بلکه مقررات وضع شده نیز بدون توجه به لزوم تعریفی جامع در این بخش تدوین شده‌اند. عدم توجه به این موضوع سبب شده تا آثار ملی، دایره محدودی پیدا کنند؛ به‌طوری‌که از میان آثار فرهنگی غیرمنقول، فقط اشیای با قدمت بیش از صد سال، به‌عنوان آثار ملی شناخته شود. (ثناگو، ۱۳۹۴: ۱۴)

بنا بر لایحه قانونی جلوگیری از حفاری‌های غیرمجاز، برای وصف اثر فرهنگی - تاریخی می‌بایست یک‌صد سال از تاریخ ساخت یا از عمر آن اثر سپری‌شده باشد تا در زمره آثار فرهنگی - تاریخی قرار گیرد؛ بنابراین، آثاری که واجد حیثیت تاریخی - فرهنگی مندرج در ماده ۱ قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی بوده و بیشتر از یک‌صد سال از تاریخ ایجاد یا ساخت آن گذشته باشد، موضوع وظایف سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری قرار می‌گیرد. افزون بر این، ماده ۱ آیین‌نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی مصوب ۸۱/۱۲/۰۷ هیئت وزیران اعلام می‌کند: «اموال فرهنگی - تاریخی و هنری، به اموالی گفته می‌شود که از نظر علمی، تاریخی، فرهنگی، باستان‌شناسی، دیرین‌شناسی و هنری حائز اهمیت بوده و بیش از یک‌صد سال از تاریخ ساخت یا ایجاد آن گذشته باشد...» با توجه به مطالب پیش گفته، می‌توان آثار ملی را بدین‌نحو تعریف کرد: «به مجموعه‌ای از اشیای دست‌ساز، مکان‌ها، بناها، کتیبه‌های که از پیشینیان باقی مانده و از فرهنگ و تمدن آن‌ها یا رخدادهای تاریخی بشری حکایت دارد و از نظر تاریخی، فرهنگی و صنعتی واجد اهمیت است و نشانگر یکپارچگی حال و گذشته یک ملت باشد، آثار ملی آن ملت گفته می‌شود.»

۱-۴- مفاهیم مشابه

در متون قانونی، پیرامون آثار ملی با اصطلاحات و تعبیری مواجه می‌شویم که با تعریف آثار ملی هم‌پوشانی‌هایی دارد و در راستای تبیین آن سودمند است. هرچند در مواردی، این تعاریف حقوقی نیست، اما به تدقیق مفهوم آثار ملی کمک می‌کند.

^۱ - باید توجه داشت که منابع مربوط به آثار ملی در حقوق ایران را، در یک نگاه کلی، می‌توان به سه دسته کرد: الف) قوانین که مهم‌ترین آن قانون حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹، قانون ثبت آثار ملی مصوب ۱۳۵۲، قانون تشکیل میراث فرهنگی کشور مصوب ۱۳۶۴ و... ب) آیین‌نامه‌ها و مصوبات مانند نظام نامه اجرایی قانون ۱۲ آبان ماه ۱۳۰۹ راجع به حفظ آثار عتیقه ایران مصوب ۱۳۱۱، تصویب‌نامه مربوط به قانون خرید اراضی و ابنیه و تأسیسات برای حفظ آثار تاریخی مصوب ۱۳۵۱، آیین‌نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی مصوب ۱۳۸۱... ج) اساسنامه‌ها و منشورهای سازمان بین‌المللی مانند اساسنامه مرکز آموزش عالی میراث فرهنگی کشور مصوب ۱۳۶۹، اساسنامه انجمن‌های میراث فرهنگی کشور مصوب ۱۳۷۳، اساسنامه سازمان تربیتی، علمی و فرهنگی ملل متحد نوامبر ۱۹۴۵...

۱-۴-۱- اموال فرهنگی

اموالی فرهنگی، به اموال منقولی اطلاق می‌شود که نشانگر وجوه مختلف زندگی انسان در دوره متأخر تاریخی بوده و پژوهش در آن‌ها موجب بازشناسی صورت تاریخی - فرهنگی زندگی جوامع انسانی می‌شود؛ از قبیل آثار مردم‌شناسی، مردم-نگاری، آرشیوهای صدا و تصویر و تمبر، فرهنگ و هنر بومی و امثال آن.^۱

با دقت در عبارت یاد شده قابل برداشت است که عنصر اساسی در شناسایی اموال فرهنگی، مربوط به وجوه مختلف زندگانی انسان در دوره‌ای معین است که موجب تمایز آن از زندگی سایر جوامع از نظر تاریخی - فرهنگی می‌شود.

در یک نگاه کلی می‌توان گفت اموال فرهنگی اموالی هستند که دارای حیثیت تاریخی، فرهنگی و هنری و در بردارنده اطلاعات ارزشمند و گران‌سنگ مردمان تاریخی دوره خود می‌باشند و به لحاظ کمیت، جزء نفایس روزگار به حساب می‌آیند یا نمونه‌هایی از آن اگر موجود باشد، به‌سختی یافت می‌شوند و مصادیق آن عبارت‌اند از سکه‌های سلسله‌های مختلف تاریخی، مجسمه‌های پادشاهان و مانند این‌ها.

می‌توان قائل بر این بود که اموال فرهنگی، یکی از عناصر اساسی فرهنگ و تمدن ملت‌ها هستند و زمانی منشأ تاریخ و محیط آن‌ها با دقت هرچه تمام‌تر شناخته می‌شود که ارزش واقعی خود را کسب کنند.

۱-۴-۲- اموال تاریخی

اموال تاریخی، چیزها و بناهایی است که زمان دراز بر آن‌ها گذشته و کمیاب و نایاب شده باشند و قومی به آن‌ها دلبستگی پیدا کرده باشند. این آثار، گاه بیان‌کننده هویت ملی است و گاه بیان‌کننده هویت فرهنگی. (لنگرودی، ذیل کلمه اموال تاریخی) اماکن و محوطه‌های تاریخی، بناها، نگاره‌ها، تندیس‌ها، پیکره‌ها، نقوش، آذین‌ها و هر عنصر تاریخی دیگر که به آثار، متکی یا متصل و صد سال و یا بیشتر از ساخت یا

ایجاد آن‌ها گذشته باشد و آن آثار واجد شوون ملی و نظایر آن‌ها باشد، اموال تاریخی محسوب می‌شود. (خلیلیان، ۱۳۹۴: ۲۵) به نظر می‌رسد که در تعریف اخیر، بین اموال تاریخی و آثاری که این اموال دارند، تفکیک نگردیده است. در واقع، اموال تاریخی، همان‌طور که از عنوان آن برداشت می‌شود، اموالی است که از نظر تاریخی واجد اهمیت است و آثار اموال تاریخی این است که در پاره‌ای موارد، نشانگر «هویت تاریخی» هستند و در بعضی موارد، بیانگر «هویت فرهنگی».

این اموال نشانگر وقوع تاریخی، تاریخ علوم و فنون، تاریخ نظامی و اجتماعی و همچنین زندگی رهبران و مشاهیر تاریخی، علمی، مذهبی، فرهنگی و هنری می‌باشد.^۲ با توجه به مطالب مورد اشاره، در شناسایی اموال فرهنگی از سایر اموال می‌توان گفت: هر چیزی در حوزه خود با گذشت زمان اصالت پیدا کرده و هویت تاریخی - فرهنگی پیدا می‌کند، جزء آثار ارزشمند تاریخی - فرهنگی به‌شمار می‌رود و از تعاریف یادشده باید در راستای تبیین شناسایی اموال فرهنگی بهره‌برداری کرد.

۱-۴-۳- اموال هنری

اموال هنری به کلیه آثار هنری در رشته‌های مختلف، هنرهای تجسمی اعم از هنرهای سنتی و بومی یا معاصر، ایرانی یا غیرایرانی، گفته می‌شود که ساخته مشاهیر هنرمندان رشته‌های مختلف هنری بوده یا در تاریخ هنر، جزء آثار شاخص هنری محسوب شوند، یا نشانگر آغاز یا اوج سبک یا مکتب یا دوره هنری مشخص باشند.^۳

باید اموال هنری را از این منظر که چه آثاری در زمره آثار فرهنگی به حساب می‌آیند، مورد مطالعه قرارداد و در نهایت معیار شناسایی آن اموال را به دست داد. از نظر حقوقی، تعریف یاد شده، شامل اموال فکری می‌شود که دارای جنبه ابتکاری و نوآوری است و در عین حال، از سایر آثار متمایز می‌باشد. به‌موجب تعریف یاد شده، اموال هنری به اموالی گفته می‌شود

^۲ - بند ب ماده ۱ آیین‌نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی مصوب ۱۳۸۱.

^۳ - بند «د» ماده ۱ آیین‌نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی مصوب ۱۳۸۱.

^۱ - بند ج ماده یک آیین‌نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی مصوب ۱۳۸۱/۱۲/۷.

که جزء آثار شاخص هنری باشد. اموال هنری و رشته‌های مختلف آن اعم از آثار تجسمی، تاریخ و هنر و مشاعر ادبی در اثر گذشت زمان، هویت تاریخی پیدا کرده و برای حفاظت از دستاوردهای رشته‌های مختلف آن، قوانین حقوقی خاصی ابداع گردیده که نمونه آن قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ می‌باشد.

۱-۴-۵- اشیای عتیقه

ذکر عبارت اشیای عتیقه، نخستین بار در متون قانونی به آیین‌نامه اجرایی قانون راجع به حفظ آثار ملی بازمی‌گردد که مقرر می‌دارد: «کلیه آثار صنعتی اقوامی که تا انتهای دوره زندیه در خاک ایران زندگانی کرده‌اند، عتیقه نامیده می‌شود. عتیقات یا غیرمنقول است یا منقول: عتیقات غیرمنقول است وقتی که متصل به زمین بوده و یا به زحمت قابل حمل و نقل باشد و منقول است وقتی که غیرمنقول نباشد...»^۱

عبارت عتیقه در مصوبه شورای عالی انقلاب در سال ۱۳۵۸ در لایحه قانونی راجع به جلوگیری از انجام حفاری‌های غیرمجاز و کاوش به قصد به‌دست آوردن اشیای عتیقه و آثار تاریخی که بر اساس ضوابط بین‌المللی ۱۰۰ سال یا بیشتر از تاریخ ساخت یا ایجاد آن گذشته باشد، به‌کار رفته است. مطابق بند ۳ این ماده: «منظور از اشیاء عتیقه، اشیائی است که بر طبق ضوابط بین‌المللی یک‌صد سال یا بیشتر از تاریخ ساخت یا ایجاد آن گذشته باشد». با این اقدام قانونگذار، دامنه اشیاء عتیقه گسترش داده شده است. (غنی و همکاران، ۱۳۸۸: ۸۲) در واقع، آیین‌نامه اجرایی قانون راجع به حفظ آثار ملی، آثار عتیقه را، کلیه آثار صنعتی اقوامی که تا انتهای دوره زندیه در خاک ایران زندگانی کرده‌اند، دانسته است؛ درحالی‌که لایحه قانونی یادشده، اشیای عتیقه را اشیایی تلقی کرده است که بر اساس ضوابط بین‌المللی، یک‌صد سال یا بیشتر از تاریخ ایجاد یا عمر آن سپری شده باشد.

۱-۴-۵- نفایس ملی

نفایس ملی از دیگر اصطلاح‌هایی است که قانونگذار در حوزه آثار ملی مورد استفاده قرار داده است. نفایس در لغت به معنای

چیزهای گرانمایه و نفیس و گران‌بها آمده و ملی منسوب به ملت و آنچه که در اختیار و ید ملت است و همچنین در زبان فارسی، دولتی را به دلیلی وابستگی دولت به ملت، ملی می‌گویند. نفایس ملی معمولاً به علت قدمت و ارزش‌های فرهنگی و هنری، معمولاً از جذابیت بالایی برخوردارند. (دهخدا، ذیل کلمه نفایس ملی) اصل ۸۳ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «بناها و اموال دولتی که از نفایس ملی باشد، قابل انتقال به غیر نیست مگر با تصویب مجلس شورای اسلامی، آن‌هم در صورتی که نفایس منحصر بفرد نباشد». به دلیل آنکه مجموعه نفایس ملی در تملک دولت است، به راحتی نمی‌توان ضوابط کاملاً مشخصی برای آن‌ها در نظر گرفت. به نظر می‌آید مفهوم مخالف اصل ۸۳ قانون اساسی چنین است که اگر اموال دولتی از نفایس ملی نباشد، قابل انتقال به غیر است. در واقع، باید اموال موضوع اصل، از قابلیت انتقال برخوردار باشد. در نتیجه، قانون اساسی بر امکان انتقال اموال دولتی تأکید دارد. البته قانون راجع به حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹، تعریف دقیقی از آثار ملی نداده ولی دولت را مکلف به تهیه فهرست آثار ملی جهت اطلاع مردم نموده است. در هر حال، ابتکار عمل در حفظ و نگهداری از نفایس و آثار ملی همواره با دولت بوده و نظارت مجلس به نمایندگی از طرف مردم بر کار دولت، با وجوه قانون مذکور، از استحکام قابل توجهی برخوردار است؛ مگر آنکه قوانین خاص دیگری برای آن به تصویب برسد. (شادنوش، ۱۳۹۲: ۱۵)

۱-۴-۶- دفینه

باب پنجم از کتاب دوم قانون مدنی به دفینه اختصاص داده شده است. ماده ۱۷۳ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «دفینه مالی است که در زمین یا بنایی دفن شده و برحسب اتفاق و تصادف پیدا شود». با این تعریف، معلوم می‌شود که دفینه، مال منقول یا غیرمنقولی است که به دلیل مخفی بودن و گذشت زمان فراموش نشده و مالک آن مشخص نیست. گفته شده که قانونگذار ایران این فصل را از فقه و با توجه به ماده ۷۱۶ قانون مدنی فرانسه به‌صورت ناقص مدون کرده است. درحالی‌که شرط دفینه بودن، پنهان بودن آن در زمین نیست. (گروسی، ۱۳۹۵: ۳۱) دفینه‌های تاریخی هم شامل منقولات و

^۱ - ماده ۱ نظامنامه اصلاح‌شده اجرای قانون دوازدهم آبان ماه ۱۳۰۹ راجع به حفظ آثار عتیقه ایران مصوب ۱۳۱۱.

داده است. شرایط طبیعی و موقعیت خاص جغرافیایی از یک طرف و روابط ساکنان آن با همسایگان و مهاجرت‌هایی که در طی قرون و اعصار متمادی بوجود آمده، از سوی دیگر سبب شده تا در مناطق مختلف تمدن‌هایی به اشکال گوناگون ایجاد شود. (خدابخشی پالندی، ۱۳۸۸: ۱۵)

اولین قانون نسبتاً جامع مربوط به آثار ملی تحت عنوان «قانون راجع به حفظ آثار ملی» در سال ۱۳۰۹ تصویب گردید که با اصلاحات بعدی، هنوز هم از اعتبار قانونی برخوردار است. در قانون اساسی و متمم آن، که تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، لازم‌الاجرا بود، اشاره به آثار ملی و الفاظ مترادف آن نشده است. قانون اساسی ایران، با توجه به اهمیت آثار ملی، اصل ۸۳ را به این موضوع اختصاص داده است. (صمدی، ۱۳۸۲: ۱۸۱) تا سال ۱۳۰۹، قانون خاص و جامعی که موضوع آثار ملی و ابعاد مختلف آن را مورد بررسی قرار دهد و احکام آن را بیان کند وجود نداشت. در این برهه، معیار حل و فصل موضوعات آثار ملی در مراجع تصمیم‌گیری کشور دو چیز بود: یکی، قانون مدنی که احکام مربوط به دفینه را تبیین کرده و دیگری، قراردادهایی که میان سلاطین قاجار با کشورهای دیگر منعقد شده است. در سال ۱۳۱۱، «نظامنامه اجرایی قانون راجع به حفظ آثار ملی» به تصویب مجلس رسید. در این قانون برای اشاره به آثار ملی، از لفظ «عتیقه» استفاده شد. این قانون هنوز با اصلاحات اعتبار قانونی خود را حفظ کرده است. در قانون «حفظ آثار ملی» تلاش شده است که در حوزه مسائل مربوط به میراث فرهنگی و آثار تاریخی، رابطه مردم با یکدیگر، رابطه دولت با مردم و وظایف متقابل مردم و حاکمیت تشریح گردد. در این قانون، اقداماتی مثل تخریب، مرمت فاقد مجوز، سرقت و قاچاق آثار تاریخی جرم شناخته شده و مجازات‌هایی برای آن تعیین گشته است. پس از انقلاب، این موارد به قانون مجازات اسلامی راه یافت و با تغییراتی ثبت گشت. پیشنهاد ممنوعیت

هم غیرمنتقولات می‌شود و دلیل آن، این است که بسیاری از بناهای تاریخی در اثر عوامل طبیعی در زیر خاک مدفون بوده و بعداً از زیر خاک بیرون آورده شده‌اند. نمونه آن شهر سوخته است.

۱-۴-۷- آثار ملی طبیعی

منظور از میراث طبیعی، محدوده‌های جغرافیایی طبیعی و مناطق خاصی از کشور است که به علت کیفیت ویژه فیزیکی و زیست‌شناسی یا مناظر و چشم‌اندازهای طبیعی زیبا و کم‌نظیر و یا محوطه‌های طبیعی - تاریخی و نیز پدیده‌ها و نمونه‌های ارزشمند گیاهی و جانوری و زیستگاه‌های آن‌ها تعیین و تحت حفاظت و بهره‌برداری پایدار قرار می‌گیرد.^۱

آثار ملی طبیعی دارای مجموعه‌های ژئومورفولوژی و حیات زیستی می‌باشد که از نظر نوع ترکیبات فیزیکی، زمین‌شناسی، حیات جانوری، جغرافیای طبیعی، پوشش گیاهی نادر و مانند این‌ها در حال انقراض و یا از نظر علمی و زیبایی‌شناسی دارای ارزش جهانی استثنایی هستند. (بیشمی و رحیم‌پور، ۱۳۹۵: ۳۸۵) پدیده‌های نمونه یا مجموعه‌های جانوری و گیاهی نادر یا مناظر کم‌نظیر و غیر قابل جایگزین که از لحاظ تاریخی، طبیعی و بخصوص از جهات علمی دارای ارزش حفاظتی باشند، با تعیین محدوده، به‌عنوان اثر طبیعی ملی از آن‌ها حراست می‌شود. به نظر می‌رسد هرگونه اثر طبیعی و تاریخی که مصادیق آن عبارت‌اند از گل‌های نادر، آثار به‌جامانده از ادوار مختلف تاریخی که نادر بوده که بعضی مواقع اصلاً نمونه دیگری ندارند، بر اساس طبقه‌بندی در زمره آثار ملی قرار می‌گیرند؛ که به‌نوعی مرتبط با یکدیگر بوده و تعریف یکسانی دارند.

۲- پیشینه آثار ملی

یکی از بزرگترین افتخارات ایرانیان، دارا بودن پیشینه‌ی عظیم تاریخی و آثار ارزشمند بجا مانده از اعصار گذشته این مرز و بوم است. تنوع، برجستگی و کثرت این آثار به قدری است که کشور ما را در ردیف ده کشور اول جهان از نظر باستانی قرار

^۲ - اصل ۸۳ قانون اساسی ایران: «بناها و اموالی دولتی که از نفایس ملی باشد قابل انتقال به غیر نیست مگر با تصویب مجلس شورای اسلامی آن‌هم در صورتی که از نفایس منحصربه‌فرد نباشد.»

^۱ - ماده یک آیین‌نامه اجرایی تبصره ماده ۲ قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری مصوب ۱۳۸۴/۵/۴.

معامله اموال فرهنگی در پنجمین کنگره هنر و باستان‌شناسی ایران در سال ۱۳۴۷ مطرح و به یونسکو ارسال شد. این تلاش، در سال ۱۳۵۱ (۱۹۷۰ م)، تحت نام «کنوانسیون اتخاذ تدابیر لازم برای ممنوع کردن و جلوگیری از ورود و صدور و انتقال مالکیت غیرقانونی اموال فرهنگی» در یونسکو به تصویب رسید و ایران در سال ۱۳۵۳ به آن ملحق شد. (فتاحی، ۱۳۹۳: ۱۱۳)

۲-۱- قبل از انقلاب اسلامی

در سال ۱۲۹۳ ه.ش قانونی مدون که قابل استناد باشد دیده نمی‌شود، بنا به پیشنهاد نصرت الدوله، وزیر عدلیه وقت در سال ۱۲۹۳ ه.ش، قانون جزای عرفی به تصویب هیئت وزرا رسید و در ماده ۲۱۹ این قانون، تخریب ابنیه و آثار را جرم اعلام و مرتکب آن را مستحق مجازات حبس از ۳۱ روز الی ۲ سال و به‌علاوه شش روز الی یک ماه حبس دانست. هرچند که در این قانون اشاره خاصی به اماکن تاریخی و مذهبی نشده بود ولی همین که اولین حمایت از ابنیه و آثار در برابر تخریب صورت پذیرفته بود، امیدهای فراوانی را موجب گردید. (طباطبایی، بی‌تا: ۱۱) با سقوط پیروزی انقلاب مشروطه، از سال ۱۲۸۶ ه.ش، طبق مصوبه مجلس شورای ملی دو اداره به نام‌های اداره ابنیه عتیقه و اداره حفريات موزه به وجود آمد. اما نکته مهم در این دوره، سفر تعدادی سیاحان است که در قرن هفده و هجده برای مأموریت‌هایی به ایران وارد شدند و گزارش‌هایی از آثار ملی تهیه کردند. این افراد برای دسترسی به این آثار، نیازمند حمایت از سوی حکومت بودند. اسناد موجود گواه این است که این تماس و حمایت در تمام سطوح صورت گرفت. آمادگی هیئت حاکم برای عرضه هرچیز در مقابل پول و پرداخت رشوه بر درباریان، زمینه‌ای فراهم ساخت که در سال ۱۹۰۰ ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه، امتیاز انحصاری حفاری را به فرانسه بفروشند. تخریب و غارت آثار تاریخی ایران تا اواخر دوره قاجار به دلیل جهل و سودجویی شاه و درباریان ادامه یافت. با آگاهی مردم و انقراض حکومت قاجار، زمینه لغو قرارداد مذکور ایجاد گشت. (فتاحی، ۱۳۹۳: ۱۱۳)

توجه به آثار ملی در ایران همزمان با صدارت امیرکبیر و متأثر از جنبش فکری اروپا آغاز شد و با صدور فرمان مشروطیت در

۱۲۸۵/۵/۱۴ و تشکیل اولین دوره مجلس شورای ملی وارد مرحله جدیدی از تاریخ خود شد. اولین قانون اساسی در سال ۱۲۸۵ ه.ش به امضای مظفرالدین شاه رسید. در سال ۱۲۸۶ ه.ش قانون تشکیل وزارت معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه به تصویب رسید. به موجب این قانون، کلیه امور فرهنگی کشور در حیطه وظایف وزارت مذکور قرار گرفت. تشکیل این وزارت اولین متن قانونی است که وظایف دولت در برابر آثار ملی را بیان نموده و از این جهت، به عنوان اولین سند توجه به آثار ملی در حقوق ایران، دارای ارزش به سزایی است. بررسی اجمالی قانون تشکیل وزارت معارف، اوقاف و صنایع مستظرفه نشان می‌دهد که قانون مذکور، کل موضوع میراث فرهنگی را مورد توجه قرار داده و عبارت زیبایی واداع ملی را به مجموعه آنچه از حیث تاریخ و فرهنگ کشور دارای اهمیت است، اطلاق نموده است. (بهرامی‌فر، ۱۳۹۱: ۵۴)

قبل از انقلاب اسلامی مقررات مختلفی اعم از آیین‌نامه و قانون در ارتباط و پیرامون آثار ملی تصویب گردیده است؛ ازجمله:

۲-۱-۱- قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴

نخستین پیشینه تقنینی راجع به جرائم علیه میراث فرهنگی، قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ است که در آن، توجه قانونگذار به آثار گذشتگان و آنچه به عنوان آثار ملی نامیده می‌شود را نشان می‌دهد. قانونگذار ماده ۱۲۷ قانون مذکور را مختص آثار ملی قرار داده و صرفاً در این ماده جرم تخریب مورد حکم واقع شده بود. ماده ۱۲۷ مقرر می‌دارد: «هرکس نسبت به ابنیه و آثار مذهبی یا ملی یا تاریخی یا اشیایی که برای نفع عمومی تزیین اماکن مقدسه یا ملی نصب شده است خرابی وارد آورد به حبس مجرد از دو تا ده سال و به تأدیه ضعف مخارجی که برای مرمت آن لازم است محکوم خواهد شد». (خدابخشی پالندی، ۱۳۸۸: ۵۰)

۲-۱-۲- آثار ملی در قانون مدنی ایران مصوب ۱۳۰۷

قانون مدنی ایران از حیث دقت، جامعیت، سبک نگارش و استحکام مواد از بهترین، کامل‌ترین و شیواترین قوانین کشور محسوب می‌شود که همین امر باعث شده است به‌رغم گذشت بیش از چند دهه از عمر آن، کمتر مورد اصلاح واقع شود. هرچند در عصر تدوین قانون مدنی، آثار ملی به مفهوم امروزی

اصلاحات قانون اخیرالذکر، برخی از مواد قانون اخیرالذکر را به‌طور ضمنی نسخ نموده یا دایره شمول بعضی مواد را کاهش یا توسعه داده است. تصویب قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور در سال ۱۳۶۷، مفاهیم و ادبیات جدیدی را در عرصه حقوق میراث فرهنگی پدید آورده است و بازنگری و اصلاح کلی قانون راجع به حفظ آثار ملی را ضروری ساخته است.

۲-۱-۳- قانون راجع به حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹ حفظ آثار عتیقه ایران ۱۳۱۱/۸/۸ هیئت وزیران

ماده دوم نظامنامه مذکور مقرر می‌دارد: «از کلیه عتیقات غیرمنقولی که از لحاظ تاریخ ملی ایران حائز اهمیت می‌باشد و فعلاً مشخص و معلوم است، اداره عتیقات، فهرستی تنظیم خواهد کرد و عتیقات غیرمنقولی که به‌تدریج یافت شود و دارای همان اوصاف ملی و تاریخی باشد در فهرست به ثبت خواهد رسید. فقط عتیقاتی که به این ترتیب ثبت شده باشد، آثار ملی غیرمنقول محسوب می‌شود و فهرست آن‌ها موسوم به فهرست آثار ملی غیرمنقول خواهد شد.» ماده پنجم قانون مذکور^۲ همچون ماده سوم قانون راجع به حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹، ثبت عتیقه غیرمنقول در فهرست آثار ملی را منوط به پیشنهاد رئیس اداره عتیقات به وزیر معارف و تشخیص وی دانسته است. دستور ثبت آن در صورتی صادر می‌شود که وزیر معارف آن را لازم تشخیص دهد و زمانی ثبت آن قطعی می‌گردد که ابلاغ رسمی به مالک

آن مورد توجه نبوده است، اما قانون مدنی راجع به مصادیقی از آن، احکامی را وضع کرده است که از اولین قوانین ناظر به موضوع محسوب می‌شوند. برای نخستین بار در قوانین کشور، قانون مدنی از عبارت «آثار تاریخی» استفاده کرده و در فصل سوم، احکامی را در این خصوص وضع کرده است، همچنین مواد ۱۷۳ الی ۱۷۸ از قانون مدنی^۱ به دفینه (کشف اموال فرهنگی - تاریخی) اختصاص یافته است. (صمدی، ۱۳۸۲: ۱۸۸)

۲-۱-۳- قانون راجع به حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹

بعد از قانون مجازات عمومی در تاریخ ۱۳۰۹/۸/۱۲، قانون راجع به حفظ آثار ملی به تصویب رسید. این قانون که شامل بیست ماده است، هنوز به قوت خود باقی است و نخستین قانون مربوط به میراث فرهنگی است که با توجه به اوضاع و احوال و شرایط اجتماعی زمان تصویب آن، کامل و جامع فرض می‌شود. این قانون واجد مقرراتی راجع به تعریف آثار ملی، ثبت و کیفیت آن، حفاری و کاوش، تجارت عتیقات و ... است و از این رو که مقوله میراث فرهنگی را بعد از مدت‌ها تا حدودی تحت نظام و سامان درآورد، نقطه عطفی محسوب می‌گردد. (خدابخشی پالندی، ۱۳۸۸: ۵۰)

اولین قانونی که با جامعیت نسبی، وجوه مختلف میراث فرهنگی را مدنظر قرار داده، قانون راجع به حفظ آثار ملی می‌باشد که به قانون عتیقات نیز معروف است. این قانون، قواعدی را برای نحوه انجام وظایف دولت در قبال آثار ملی تعیین کرده و متقابلاً تکلیف مردم را در این خصوص بیان کرده است. این قانون که آن را می‌توان «قانون مادر» ناظر به آثار ملی قلمداد کرد، با اصلاحات بعدی آن هنوز به قوت قانونی خود باقی مانده است.

^۱ - «ماده ۱۷۳ ق.م: دفینه مالی است که در زمین یا بنایی دفن شده و برحسب اتفاق و تصادف پیدا می‌شود.

ماده ۱۷۴ ق.م: دفینه که مالک آن معلوم نباشد ملک کسی است که آن را پیدا کرده است.

ماده ۱۷۵ ق.م: اگر کسی در ملک غیر دفینه پیدا نماید باید به مالک اطلاع دهد اگر مالک زمین مدعی مالکیت دفینه شد و آن را ثابت کرد دفینه به مدعی مالکیت تعلق می‌گیرد.

ماده ۱۷۶ ق.م: دفینه که در اراضی مباحه کشف شود متعلق به مستخرج آن است....»

^۲ - ثبت یک عتیقه غیرمنقول یا مکانی که شامل یک عتیقه غیرمنقول است در فهرست آثار ملی از طرف رئیس اداره عتیقات به وزیر معارف پیشنهاد می‌شود و وزیر معارف لزوم یا عدم لزوم ثبت را تشخیص داده و در صورت اول دستور آن‌ها صادر خواهد نمود ولیکن ثبت وقتی قطعی و نتایج آن به ملک تعلق خواهد گرفت که ابلاغ رسمی به مالک مال شده و اگر مشارالیه اعتراضی به ثبت داشته باشد به اعتراض او رسیدگی به‌عمل آمده باشد مالک مال تا یک ماه حق اعتراض خواهد داشت.

^۳ - ثبت مال در فهرست آثار ملی پس از تشخیص و اجازه کتبی وزارت معارف خواهد بود ولیکن ثبت مالی که مالک خصوصی داشته باشد باید قبلاً به مالک اخطار شود و قطعی نمی‌شود مگر پس از آنکه به مالک اخطار و به اعتراض او اگر داشته باشد رسیدگی شده باشد و وظایف مقرر در این قانون راجع به آثار ملی فقط پس از قطعی شدن ثبت بر عهده مالک تعلق خواهد گرفت.

مال انجام گیرد و اگر مالک ظرف یک ماه اعتراض نمود به اعتراض رسیدگی می‌شود. (شادنوش، ۱۳۹۲: ۵۸)

۲-۵- سایر قوانین و آیین‌نامه و تصویب‌نامه‌ها

سایر قوانین و آیین‌نامه و تصویب‌نامه‌هایی که در ارتباط با حمایت کیفری و غیر کیفری از میراث فرهنگی کشور قبل از انقلاب اسلامی به تصویب رسیده است عبارتند از:

- قانون شهرداری مصوب ۱۳۳۴/۴/۱۱؛

- قانون معافیت ادارات دولتی از پرداخت حق‌الثبت و نیم عشر اجرایی مصوب ۱۳۳۴؛

- قانون الحاق ایران به قرارداد حمایت اموال فرهنگی هنگام جنگ مصوب ۱۳۳۷ مجلس شورای ملی؛

- قانون اخذ مبلغ بیست ریال عوارض از هر تن سیمان به نفع انجمن آثار ملی مصوب ۱۳۴۶؛

- قانون خرید اراضی و ابنیه و تأسیسات برای حفظ آثار تاریخی و باستانی مصوب ۱۳۴۷؛

- قانون الحاق ماده ۱۲۷ مکرر به قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۴۷؛

- تصویب‌نامه مربوط به قانون خرید اراضی و ابنیه و تأسیسات برای حفظ آثار تاریخی مصوب ۱۳۵۱/۵/۱۰ هیئت وزیران؛

- قانون ثبت آثار ملی مصوب ۱۳۵۲؛

- قانون الحاق ایران به کنوانسیون اتخاذ تدابیر لازم برای ممنوع کردن و جلوگیری از ورود و صدور و انتقال مالکیت غیرقانونی اموال فرهنگی مصوب ۱۳۵۳/۹/۱۷؛ و

- قانون الحاق یک تبصره به ماده‌ی ۲۶ قانون نوسازی و عمران شهری (معافیت آثار ملی شده از عوارض و حق مرغوبیت) مصوب ۱۳۵۵/۱۱/۱۹.

۲-۲- بعد از انقلاب اسلامی

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، بعضاً شاهد تخریب‌هایی در مورد آثار ملی بوده‌ایم و حتی گروهی از مردم ناآگاهانه برای تخریب تخت جمشید حمله بردند که خوشبختانه با دخالت عده‌ای کنترل شد. اعلامیه مرحوم آیت اله طالقانی از اولین اقدامات در ارتباط با حفظ آثار ملی در اوایل انقلاب بود، مبنی

بر اینکه اشیاء کاخ‌ها به ملت تعلق دارد، نبایستی آن‌ها را تخریب کرد. (حجت، ۱۳۸۰: ۲۷۸)

روند حاکم بر ابعاد مختلف میراث منقول فرهنگی - تاریخی کشور، با توجه به ماهیت فرهنگی انقلاب اسلامی ایران، نمی‌توانست مورد تأیید مسئولین بعد از انقلاب قرار گیرد. در اولین موضع‌گیری رسمی دولت انقلابی نسبت به آثار ملی در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۵۸، شورای انقلاب اسلامی ایران با تصویب «لایحه قانونی راجع به جلوگیری از انجام حفاری‌های غیرمجاز و کاوش به قصد به دست آوردن اشیاء عتیقه و آثار تاریخی که بر اساس ضوابط بین‌المللی مدت یک‌صد سال یا بیشتر از تاریخ ساخت یا ایجاد آن گذشته باشد» هرگونه حفاری و کاوش به قصد به دست آوردن اشیاء عتیقه و آثار تاریخی را مطلقاً ممنوع اعلام کرد. بدین ترتیب، در اولین ماه‌های بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و به فاصله ۴۵ روز از تأسیس حکومت جمهوری اسلامی ایران، قوانین ناظر به حفاظت از میراث فرهنگی کشور به تصویب رسید. با تصویب لایحه قانونی فوق‌الذکر که کماکان واجد اعتبار قانونی می‌باشد، حفاری هیئت‌های خارجی و حفاری تجاری، قانوناً و عملاً حذف و کلیه امور مربوط به حفاری‌های علمی باستان‌شناسی توسط پژوهشگران ایرانی انجام گرفت. (صمدی، ۱۳۸۲: ۲۷۵)

یکی از تصمیم‌گیری‌های ساختاری در نخستین روزهای انقلاب، این بود که شورای انقلاب، وزارت فرهنگ و هنر را منحل و آن را در وزارت علوم و آموزش عالی ادغام کرد و وزارتخانه‌ای با نام «فرهنگ و آموزش عالی» پدید آورد. آثار ملی در این مقطع مهم تاریخی، بیمار نحیفی بود که انواع ناملایمات، آن را احاطه کرده بود. عدم مقبولیت اجتماعی، کثرت آثاری که خارجیان در آن فعال بودند، ضرورت‌ها و درخواست‌های روزافزون انقلاب، هجوم تودهی مستضعف و فقیر برای تأمین نخستین نیازهای زندگی، فشار مستقیم جنگ بر مناطقی مشتمل بر با ارزش‌ترین موارث فرهنگی، عدم آگاهی مردم و مسئولین از اهمیت و ارزش آثار، عدم اطلاع مسئولین انقلابی، قضات و نیروهای انتظامی از قوانین حوزه آثار ملی، عدم مقبولیت قوانین قبل از انقلاب در دادگاه‌های

قانون اساسی فقط به اماکن و اموال دولتی نظر داشته و به اماکن و ابنیه مالکین خصوصی و اموال منقول توجهی ننموده است. به نظر می‌رسد که این امر جهت حفاظت از آثار ملی کافی نیست. علیرغم اینکه قانون اساسی گام مثبتی برای حفاظت از آثار ملی کشور برداشته است، لیکن اختصاص تنها یک اصل آن‌هم به صورت ناقص، شایسته سرزمین ایران با تمدن کهن نیست. (خدابخشی پالندی، ۱۳۸۸: ۵۳)

۲-۳-۲- قانون راجع به مجازات اسلامی مصوب ۱۳۶۲

در تاریخ ۱۳۶۲/۵/۱۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) به تصویب رسید. از مهم‌ترین قوانین کیفری پس از پیروزی انقلاب اسلامی می‌توان به قانون تعزیرات سال ۱۳۶۲ اشاره نمود. مواد ۴۶ و ۴۷^۱ قانون مذکور به امر حمایت از آثار ملی اختصاص داده شده بود. در این دو ماده، جرائم ارتكابی علیه آثار ملی مورد توجه قرار گرفته و برای هر یک مجازات تعیین شده بود.

۲-۴-۲- قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی کشور مصوب ۱۳۶۴/۱۱/۱۰

ماده واحده قانون مذکور به وزارت فرهنگ و آموزش عالی اجازه می‌دهد به منظور انجام اقدامات ذیل با ادغام واحدهای مشروحه که تا آن زمان در بخش‌های ذی‌ربط با میراث فرهنگی فعالیت رسمی داشته‌اند، به تشکیل سازمانی وابسته به آن وزارت با عنوان «سازمان میراث فرهنگی» اقدام نماید:

الف. انجام پژوهش‌های هنرهای سنتی، باستان‌شناسی و مردم‌شناسی؛

ب. مطالعه و بررسی در آثار به‌جای مانده از پیشینیان جهت معرفی ارزش‌های نهفته در آن‌ها؛

^۱ - ماده ۴۶: «هر کس بدون اذن مراجع ذیصلاح نسبت به ابنیه و خطوط و نقوش و آثار مذهبی و تاریخی و ملی یا به اشیایی که برای نفع عموم یا تزئین اماکن مقدسه یا ملی نصب شده است خرابی وارد آورد به حبس از یک تا ده سال و به پرداخت خسارت وارده محکوم خواهد شد.

ماده ۴۷: هر کس به قصد اضرار یا جلب منفعت به تمام یا قسمتی از ابنیه و تأسیسات و تزئینات و ملحقات و یا اشیاء و لوازم اماکن تاریخی مذکور در قانون حفظ آثار مصوب ۱۳۰۹ ... به یک تا ده سال حبس محکوم می‌شود....»

پس از انقلاب، خلأ قانونی و نیز عدم برخورد قانونی با متخلفین، وضع حفاظت از آثار ملی را به مسأله‌ای بغرنج تبدیل کرده بود. (فتاحی، ۱۳۹۳: ۱۰۶)

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران نیز مقرراتی وضع گردیده که در ذیل به اهم آن‌ها می‌پردازیم:

۲-۱-۲- لایحه قانونی راجع به جلوگیری از انجام اعمال حفاری‌های غیرمجاز و کاوش به قصد به دست آوردن اشیاء عتیقه و آثار تاریخی که بر اساس ضوابط بین‌المللی مدت یکصد سال یا بیشتر از تاریخ ایجاد یا ساخت آن گذشته باشد، مصوب ۱۳۵۸/۲/۲۷

در این لایحه که به صورت ماده واحده است، اعمالی همچون حفاری و کاوش، در معرض خرید و فروش گذاشتن اشیاء عتیقه و آثار تاریخی، جرم و مستوجب مجازات دانسته شده‌اند و مقرراتی درباره اشیاء مکشوفه که به نحو تصادفی پیدا شده، تعیین پاداش برای تحویل‌دهنده در این لایحه پیش‌بینی شده است. طبق بند ۳ ماده واحده مذکور، آثار تاریخی و اشیاء عتیقه، اشیایی است که بر طبق ضوابط بین‌المللی یکصد سال یا بیشتر از تاریخ ساخت یا ایجاد آن گذشته باشد؛ بنابراین، طبق این لایحه در مورد آثار ملی شرایط انقضای یکصد سال یا بیشتر از تاریخ ساخت یا ایجاد آن در اعمال قوانین ناظر به آثار ملی بر مصداق معین، لازم‌الرعا به خواهد بود.

۲-۲-۲- اصل ۸۳ قانون اساسی مصوب ۱۳۵۸

در ارتباط با مسائل آثار ملی کشور، قانون اساسی مشروطیت و متمم آن، موضوع را به سکوت برگزار کرد. پس از روی کار آمدن پهلوی، هرچند گام‌هایی برای قانونگذاری برداشته شد ولی حفاظت و نگهداری از آثار تاریخی هرگز در محدوده قانون اساسی قرار نگرفت. پس از انقلاب، قانون اساسی جمهوری اسلامی با اختصاص اصل ۸۳ به موضوع میراث فرهنگی، این مهم را مورد توجه قرار داد. اصل مذکور مقرر می‌دارد: «بناها و اموال دولتی که از نفایس ملی باشد قابل نقل و انتقال به غیر نیست مگر با تصویب مجلس شورای اسلامی، آن‌هم در صورتی که از نفایس منحصر به فرد نباشد.»

ج. بررسی، شناسایی، ثبت و حفاظت از آثار تاریخی ارزشمند منقول و غیرمنقول کشور؛ و

د. تهیه و اجرای طرح‌های لازم به‌منظور تعمیر و احیای بناها، آثار و مجموعه‌های ارزشمند تاریخی - فرهنگی.

۲-۵- قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور مصوب ۱۳۶۷/۲/۲۶

قانونگذار، قوانین ناظر به آثار ملی را با تصویب قانون تشکیل و اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور غنای بیشتری بخشید. نهایتاً مجلس شورای اسلامی با تصویب قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۷۵، فصل نهم آن را به تخریب ابنیه و اماکن تاریخی اختصاص داد که در این فصل، انواع جرائم علیه میراث فرهنگی به همراه ضمانت اجرای متناسب از ماده ۵۵۸ الی ۵۶۹ مقرر گردید. از مهم‌ترین جرائم مقرر در این فصل می‌توان به حفاری غیرمجاز، تخریب، سرقت و قاچاق آثار و اموال تاریخی - فرهنگی، خرید و فروش اموال تاریخی - فرهنگی، تجاوز به اراضی و اماکن تاریخی - مذهبی ثبت شده و تغییر کاربردی و... اشاره نمود. تشریح مواد ۵۶۹ - ۵۵۸، مستلزم بررسی، شناخت و تحلیل و گاه تعبیر و نقد قانون «حفظ آثار ملی» مصوب ۱۳۰۹ شمسی و مقررات اجرایی آن و مقررات الحاقی به آن قانون و نیز پیگیری سیر تکمیلی - اصلاحی مواد مربوط به آثار ملی در قانون جزای عمومی پیش از انقلاب اسلامی و مقررات جزایی و تعزیری بعد از انقلاب اسلامی است.

۲-۶- سایر قوانین و آیین‌نامه و تصویب‌نامه‌ها

سایر قوانین و آیین‌نامه و تصویب‌نامه‌هایی که در ارتباط با حمایت کیفری و غیر کیفری از میراث فرهنگی کشور بعد از انقلاب اسلامی به تصویب رسیده است عبارت‌اند از:

- قانون مجازات اخلاگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹/۱۰/۶؛

- قانون معافیت ابنیه و اماکنی که در زمره آثار ملی ثبت گردیده‌اند از پرداخت عوارض شهرداری مصوب ۱۳۷۱/۱۱/۲۸؛

- تصویب‌نامه درباره ممنوعیت صدور هرگونه اشیاء عتیقه و هنری و زر و سیم مصوب ۱۳۵۸/۱۰/۲۲ شورای انقلاب اسلامی؛

- لایحه قانونی راجع به کاخ‌های نیاوران و سعدآباد و نحوه ارزیابی و نگهداری اموال مربوطه مصوب ۱۳۵۹/۱/۲۳ و قانون اصلاح آن مصوب ۱۳۶۰/۱۰/۲۲؛

- قانون اصلاح موادی از قانون مالیات‌های مستقیم مصوب ۱۳۶۶/۱۲/۳ مجلس شورای اسلامی.

- قانون اراضی شهری مصوب سال ۱۳۶۶؛

- آیین‌نامه اجرایی تبصره ۳۵ قانون بودجه سال ۱۳۶۷ کل کشور مصوب ۱۳۶۷/۲/۲۵ هیئت وزیران؛

- قانون تأسیس سازمان جمع‌آوری و فروش اموال تملیکی و اساسنامه آن مصوب ۱۳۷۰/۱۰/۲۴ مجلس شورای اسلامی؛

- اساسنامه انجمن‌های میراث فرهنگی کشور مصوب ۱۳۷۳/۷/۳ شورای سازمان میراث فرهنگی؛

- قانون نحوه اعمال تعزیرات حکومتی راجع به قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۷۴/۲/۱۲؛

- نحوه نظارت بر نصب مجسمه و یادمان در میادین و اماکن عمومی مصوب ۱۳۷۵/۱۱/۸؛

- آیین‌نامه اجرایی تبصره ۴۵ اصلاح قانون بودجه سال ۱۳۴۳ کل کشور مصوب ۱۳۷۵ هیئت وزیران؛

- قانون بودجه سال ۱۳۷۶ (تبصره ۲۳ و ۳۶)؛ و

- قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون بین‌المللی کمک‌های متقابل اداری به‌منظور پیشگیری، تجسس و جلوگیری از تخلفات گمرکی مصوب ۱۳۷۶/۳/۲۰. (نقدی نژاد و نارویی، ۱۳۹۰: ۵۶ و ۵۷)

نتیجه‌گیری

در این مقاله به بحث از آثار ملی و ماهیت قانونی آن و نیز مصادیق آن پرداخته شد. مطابق نخستین قانون مرتبط با آثار ملی مصوب ۱۳۰۹ کلیه آثار صنعتی و ابنیه و اماکن که تا اختتام دوره سلسله زندیه در ایران احداث شده، اعم از منقول و غیرمنقول با رعایت ماده ۱۳ قانون مذکور می‌تواند جزء آثار ملی ایران محسوب شده و این آثار در تحت حفاظت و نظارت دولت

ملی را دارد ولو آنکه پدیده‌ای طبیعی باشد همچون کوه دماوند یا اثری انسانی کمتر از صد سال مانند بنای برج آزادی تهران.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش و نیز امانت‌داری در استناد به متون و ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردید.

تعارض منافع: تدوین این مقاله، فاقد هرگونه تعارض منافی بوده است.

سهم نویسندگان: نظارت و بازنگری نهایی متن مقاله توسط نویسنده مسؤول صورت گرفت و نگارش اولیه بر عهده نویسنده دوم بوده است.

تشکر و قدردانی: از تمامی کسانی که در تهیه این مقاله ما را یاری رساندند، تشکر می‌نماییم.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش فاقد تامین کننده مالی بوده است.

می‌باشد. توجه به این نکته ضروری است که قانون مزبور وصف «ساخت در داخل کشور» را به عنوان یکی از اوصاف و شرایط آثار ملی عنوان نموده است و بر این اساس آثاری که تا پیش از این تاریخ ساخته شده باشند، اثر ملی نخواهند بود. نکته دوم در باب این قانون آن است که کلیه آثار تاریخی دوره قاجاریه از شمول این قانون بیرون هستند و این خود ایرادی مهم برای قانون مذکور به‌شمار می‌رود؛ با این حال، این ایراد به‌موجب مقررات بعدی مرتفع گردیده است.

مطابق با نظم حقوقی کنونی در زمینه آثار ملی برای وصف اثر فرهنگی - تاریخی، می‌بایست یک‌صد سال از تاریخ ساخت یا از عمر آن اثر سپری شده باشد تا در زمره آثار ملی قرار گیرد. بنابراین آثاری که واجد حیثیت مندرج در ماده ۱ قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی بوده و بیشتر از یک‌صد سال از تاریخ ساخت یا ایجاد آن گذشته باشد، موضوع وظایف سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری قرار می‌گیرد و در زمره آثار ملی است. هر اثری که واجد حیثیت مربوطه بوده و شأنیت تاریخی فرهنگی لازم را داشته باشد، قابلیت ثبت در زمره آثار

منابع و مأخذ

- بهرامی‌فر، زهره (۱۳۹۱). بررسی مالکیت فرهنگی - تاریخی در فقه و حقوق ایران و اسناد بین‌الملل. پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر اصغر محمودی، تهران: دانشگاه پیام‌نور.
- بیشمی، بهار، رحیم‌پور، علی (۱۳۹۵). «ثبت جاذبه‌های پیشنهادی واجد شرایط طبیعت ایران در فهرست آثار میراث طبیعی یونسکو، ضرورتی کاربردی». فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۱۸(۳): ۳۶۷-۳۸۹.
- ثناگو، مرتضی (۱۳۹۴). سیاست کیفری در ارتباط با جرایم علیه میراث فرهنگی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر علی رضوانی، شاهرود: دانشگاه آزاد اسلامی.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۷۸). مبسوط در ترمینولوژی حقوق. جلد اول، تهران: گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۹۳). ترمینولوژی حقوق. چاپ بیست و ششم، تهران: گنج دانش.
- حجت، مهدی (۱۳۸۰). میراث فرهنگی (سیاست‌ها برای یک کشور اسلامی در ایران). جلد اول، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- خدابخشی پالندی، حسن (۱۳۸۸). حمایت کیفری از اموال تاریخی - فرهنگی در ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر ابوالحسن شاکری، مازندران: دانشگاه مازندران.
- خلیلیان، علی محمد (۱۳۹۴). «اموال فرهنگی در گستره تاریخ معاصر ایران». میراث فرهنگی، ۱۶(۲): ۳-۲۵.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۵). فرهنگ متوسط دهخدا. جلد دوم، چاپ اول، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- شادنوش، امیرحسن (۱۳۹۲). بررسی ابعاد حقوقی ثبت آثار تاریخی - فرهنگی در فهرست آثار ملی در پرتو آرای دیوان عدالت اداری. رساله دکتری به راهنمایی دکتر محمد جلالی، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- صمدی، یونس (۱۳۸۲). میراث فرهنگی در حقوق داخلی و بین‌الملل. چاپ اول، تهران: انتشارات و تولیدات فرهنگی کشور سازمان میراث فرهنگی.
- طباطبایی، سید محمود (۱۳۹۴). حمایت کیفری از آثار تاریخی فرهنگی در حقوق ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر سید محمود مجیدی. تهران، دانشگاه آزاد اسلامی.
- غنمی، امید؛ صمدی، یونس و چلچراغی، سوسن (۱۳۸۶). مجموعه قوانین و مقررات و آیین‌نامه‌ها و معاهدات سازمان میراث فرهنگی و گردشگری. چاپ اول، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری مجمع جهانی اهل بیت(ع).
- فتاحی، سید محسن (۱۳۹۳). میراث فرهنگی (بررسی فقهی - حقوقی). چاپ اول، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- کرمی، حامد (۱۳۹۷). جزوه درس تحلیل آراء و اسناد در حقوق عمومی دوره دکتری حقوق عمومی، قم: دانشگاه آزاد اسلامی.
- گروسی، مریم (۱۳۹۵). ماهیت حق مالکیت بر میراث فرهنگی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد به راهنمایی دکتر محمد صالحی مازندرانی، قم: پردیس دانشگاهی.
- معین، محمد (۱۳۸۷). فرهنگ فارسی معین. چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات معین.
- نقدی‌زاده، یحیی (۱۳۹۴). چالش‌ها و خلأهای قانونی جرایم علیه میراث فرهنگی. تهران: بی‌نا.
- نقدی‌نژاد، مجتبی و نارویی، اصغر (۱۳۹۰). جرایم علیه میراث فرهنگی در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی. چاپ دوم، تهران: جاودانه.

References

- Bahramifar, Z (2012). *Study of Cultural - Historical Property Rights in Iranian Jurisprudence and Law and International Documents*. M.A. Thesis under supervision of Dr. Asghar Mahmoudi, Tehran: Payame Noor University. (Persian)
- Beishami, B & Rahimpour A (2016). "Necessity of Registering the Iranian Proposed Qualified Natural Attractions in the UNESCO Natural Heritage List." *J.Env. Sci. Tech.*, 18(3): 367-389. (Persian)
- Sanagou, M (2015). *Criminal Policy Related to Cultural Heritage*. M.A. thesis under supervision of Dr. Ali Rezvani, Shahroud: Islamic Azad University. (Persian)
- Jafari Langroudi, MJ (1999). *Detailed Terminology of Law*. Vol 1, Tehran: Ganj Danesh Publication. (Persian)
- Jafari Langroudi, MJ (2014). *Terminology of Law*. 26th ed. Tehran: Ganj Danesh Publication. (Persian)
- Hojjat, M (2001). *Cultural Heritage (Policies for an Islamic Country named Iran)*. Vol 1, Tehran: Cultural Heritage Organization. (Persian)
- Khoda bakhshi Palandi, H (2009). *Criminal Protection for Historical-Cultural Properties in Iran*. M.A. thesis under supervision of Dr. Abol Hasan Shakeri, Mazandaran: Mazandaran University. (Persian)
- Kalilian, AM (2015). "Cultural Possessions in the Iranian Contemporary History." *Cultural Heritage*, 16 (2): 3-25. (Persian)
- Dehkhoda, AA (2006). *Dehkhoda Dictionary*. Vol 2, 1st ed. Tehran: Tehran University Press. (Persian)
- Shadnoush, AH (2013). *Legal Aspects of Registering Historical - Cultural Beings on the National Beings List in the Light of the Verdicts of Court Justice*. PhD thesis under supervision of Dr. Mohammad Jalali, Tehran: Islamic Azad University. (Persian)
- Samadi, Y (2003). *Cultural Heritages in Domestic and International Law*. 1st ed. Tehran: Cultural Heritage Publishing. (Persian)
- Tabatabai, SM (2015). *Criminal Protection of Historical-Cultural Heritage in Iranian Law*. M.A. thesis under supervision of Dr. Seyed Mahmoud Majidi, Tehran: Islamic Azad University. (Persian)
- Ghanami, O; Samadi, Y & Chelcheraghi, S (2007). *Compilation of Laws and Regulations and Contracts of Cultural Heritage Organizations*. 1st ed. Tehran: Ahle Beit Press. (Persian)
- Fattahi, SM (2014). *Cultural Heritage*. 1st ed. Qum: Institute of Islamic Science and Science. (Persian)
- Karami, H (2018). *Aanalysis of Judgments and Documents in Public Law*. Qum: Islamic Azad University. (Persian)
- Garousi, M (2016). *The Nature of Property Right on Cultural Heritages*. M.A. thesis under Supervision of Dr. Mohammad Salehi Mazandarani, Qum: Pardis. (Persian)
- Moein, M (2008). *Moein Persian Dictionary*. 14th ed. Tehran: Moein Publishing. (Persian)
- Naghdi Zadeh, Y (2015). *The Challenges and the Legal Gaps of Crimes against Cultural Heritage*. Tehran: NP. (Persian)
- Naghdi Nejad, M & Naroui, A (2011). *Crimes against Cultural Heritage in Iranian Law and International Documents*. 2nd ed. Tehran: Javdaneh Publishing. (Persian)